

До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.151
у Львівському національному університеті імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента на дисертацію Абрамюк Олени Олександрівни «Копінг як чинник суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність тематики дисертаційного дослідження

Складні трансформаційні процеси сучасного суспільства, криза інституту сім'ї, різке зростання стресонавантаження на сучасну людину актуалізують питання пошуку ефективних способів стресодолавання та відновлення після стресоподій, що дозволяють зберегти благополуччя та оптимальне функціонування в соціумі. З огляду на це, питання віднайдення способів збереження благополуччя кожного з подружжя під час стресонавантажень та загалом сім'ї як простору сталого розвитку усіх її членів є важливим напрямом сучасних досліджень.

Для України сьогодні є життєво важливими напрацювання теоретико-методологічних основ та практичних рекомендацій щодо вирішення проблематики збереження та відновлення благополуччя особистості в умовах стресовпливів, які обумовлюють актуальність теми дисертації Абрамюк О.О., її мету та завдання. Здобувачка як вирішення окресленої проблематики пропонує звернення до вивчення можливостей копінгу подружжя як форми конструктивної активності, спрямованої на редукування стресогенних впливів. Метою проведеного дисертаційного дослідження авторка обирає комплексне вивчення феномену суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів та визначення місця та значення копінгу подружжя серед його чинників. Означеній меті відповідають об'єкт, предмет та окреслені завдання дослідження.

З цих міркувань, робота Абрамюк Олени Олександрівни «Копінг як чинник суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів», подана на рецензію на здобуття ступеня доктора філософії є актуальною та своєчасною, має важливе теоретичне та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження здійснювалось у межах науково-дослідницьких тем кафедри психології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Психологічні детермінанти розвитку особистості в умовах соціально-політичної трансформації українського суспільства» (номер держреєстрації № 0115U003560), «Особистість в соціумі: психологічні механізми активності» (номер держреєстрації № 0118U0006198). Тему дисертації затверджено Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (Протокол № 27 / 10 від 26.10.2016).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність

Сформульовані у дисертаційній роботі та опубліковані Абрамюк О.О. в наукових працях теоретичні положення, висновки та рекомендації відповідають встановленим вимогам, що висуваються до дисертаційних досліджень. Це зумовлено вдалими і чіткими визначеннями дисертанткою мети і завдань, окресленням об'єкта і предмета дослідження, а також використанням як загальнонаукових, так і спеціально-психологічних методів пізнання. Положення, висновки і рекомендації, викладені та сформульовані у дисертаційному дослідженні, ґрунтуються на широкому використанні як вітчизняних, так і зарубіжних наукових джерел, а також результатах проведених опитувань, участь у яких загалом взяли 758 респондентів. Положення дисертації доведено із належною логічною послідовністю та доказовістю за допомогою статистичних методів опрацювання даних.

Загалом, ознайомлення із змістовним наповненням дисертаційної роботи Абрамюк О.О. дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, що представлено в ній характеризуються повнотою дослідження, послідовною та логічною структурною побудовою, що свідчить про цілісність дослідження.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що запропонована дисертація є першим науковим дослідженням в Україні, у якому комплексно описано копінг шлюбних партнерів та його вплив на суб'єктивне благополуччя подружніх партнерів в сімейній системі, а також сформульовано висновки та

рекомендації для фахівців ПЗПСП, що працюють з сім'ями, з метою вдосконалення системи організації збереження та відновлення сім'ї.

Серед найбільш важливих наукових результатів, що визначають новизну дисертаційної роботи можна відзначити:

- теоретично обґрунтовано та описано структуру копінгу шлюбних партнерів, а також емпірично визначено важливість оптимального поєднання справедливого проблемно-орієнтованого та емоційно-орієнтованого копінгу подружжя з метою збереження/відновлення суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі;

- здійснено повний переклад та адаптацію Опитувальника діадного копінгу (DCI) швейцарського автора Г. Боденманна, що дозволяє використовувати цю методику в діагностичних та корекційних цілях в психологічній та психотерапевтичній практиці, а також в подальших наукових дослідженнях копінгу діади;

- визначено місце та значення копінгу подружжя серед чинників суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів;

- емпірично встановлено вплив індивідуального та діадного копінгу подружжя на суб'єктивне благополуччя кожного з шлюбних партнерів, а також емпірично доведено, що успішна стрес-комунікація в парі є визначальним елементом активації ефективного копінгу подружжя.

В дисертаційній роботі авторка поглибила уявлення про чинники та умови формування суб'єктивного благополуччя подружжя в шлюбі, а також розуміння змісту та значення ефективної комунікації в парі, що є передумовою успішної активації наявних індивідуальних та спільних подружніх ресурсів з метою редукування стресонавантажень та збереження благополуччя кожного з шлюбних партнерів. Окрім цього, в дисертації отримали подальший розвиток наукові розробки зарубіжних дослідників діадного копінгу подружжя, принципи та механізми ефективного вирішення конфліктів в парі з метою позитивної динаміки сімейної системи. Цікавими та перспективними є ідеї авторки щодо розвитку сімейної системи в новітній парадигмі (модель справедливого партнерства), що відповідає духу часу, ідеям рівності, справедливості та демократії.

Структура і зміст дисертаційної роботи

Дисертація складається з анотації, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. У праці чітко подано науковий апарат дослідження, обґрунтування актуальності теми, сформульовано мету та завдання дисертації, забезпечено відповідність предмету дослідження, завдань та

висновків, що логічно та послідовно вибудовуються зі змісту основної частини дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження копінгу шлюбних партнерів та його місця в структурі чинників їхнього суб'єктивного благополуччя» представлено авторський оглядово-критичний аналіз та узагальнення підходів, присвячених питанню копінгу шлюбних партнерів та його місця серед чинників їхнього суб'єктивного благополуччя. За його результатами дисертанткою було концептуалізовано поняття суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів, окреслено умови та чинники його формування, обґрунтовано вагоме місце серед цих чинників копінгу подружжя, описано та представлено структуру копінгу подружжя. Авторка, зберігаючи одночасно візію сім'ї як системи та можливостей кожного з шлюбних партнерів бути суб'єктом активності, виділяє в структурі копінгу подружжя: *індивідуальний копінг* кожного з шлюбних партнерів реактивного та проактивного рівнів; *діадний копінг* шлюбних партнерів, що включає стрес-комунікацію в парі, позитивний діадний копінг кожного з шлюбних партнерів, негативний копінг та спільний діадний копінг; а також *зовнішню соціальну підтримку*. На підставі результатів глибинного теоретичного аналізу копінгу подружжя обґрунтовано його особливості та значення для особистості в межах сімейної системи. Визначено, що копінг шлюбних партнерів може утворювати синергічний захист сімейної системи та її членів та є кількарівневим чинником суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів, що впливає як на компоненти суб'єктивного благополуччя кожного з партнерів, так і забезпечує здорове функціонування системи загалом як простору для сталого розвитку її членів. За результатами теоретичного аналізу проблеми розроблено теоретичну модель копінгу як чинника суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів.

У другому розділі «Організаційно-методичне забезпечення емпіричного дослідження копінгу шлюбних партнерів та його місця в структурі їхнього суб'єктивного благополуччя» логічно структуровано та послідовно означено етапи дослідження відповідно до його мети та завдань: підготовчий (пошуковий), основний (емпіричний), аналітичний. В цьому розділі представлено програму та обґрунтовано вибір методичного забезпечення емпіричного дослідження копінгу шлюбних партнерів як чинника їхнього суб'єктивного благополуччя, а також представлено план організації та проведення емпіричного дослідження. Заслуговує на увагу обсяг групи досліджуваних в дисертаційній роботі, що загалом охоплює 758 респондентів, на основному етапі у дослідженні взяли участь 612 осіб (306 гетеросексуальних пари). Ілюстрацією ґрунтовного підходу до емпіричного дослідження є також проведення пілотажного дослідження перед основним, а

також здійснення повної адаптації Опитувальника діадного копіngu (DCI) швейцарського дослідника Г. Боденманна. Розроблений діагностичний комплекс достатньо повно репрезентує апробацію концептуальної моделі копіngu подружжя як чинника їхнього суб'єктивного благополуччя.

В третьому розділі «Результати емпіричного дослідження копіngu шлюбних партнерів як чинника їхнього суб'єктивного благополуччя» представлені основні результати проведеного емпіричного дослідження. Логічно, послідовно та скрупульозно за допомогою математико-статистичних методів проаналізовано внутрішньосімейну взаємодію партнерів в парі та їхнє суб'єктивне благополуччя, весь спектр копіngu шлюбних партнерів та їхні взаємозв'язки з суб'єктивним благополуччям кожного з шлюбних партнерів.

В результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено копінг подружжя, що позитивно впливає на суб'єктивне благополуччя кожного з шлюбних партнерів. Авторка підсумовує, що ефективний копінг активується за допомогою якісної стрес-комунікації подружжя та визначає вектор можливостей кожного з подружжя як суб'єктів активності справлятися зі складними життєвими обставинами, а також справедливо використовувати ресурси один одного та об'єднувати спільні ресурси для отримання синергії при зустрічі з високоінтенсивними стресоравантаженнями. На основі ґрунтового аналізу емпіричних даних, авторка представила модель динаміки подружньої підсистеми під впливом стресу, а також описала специфіку активації копіngu чи/ї індивідуальної захисної системи особистості внаслідок успішної або неуспішної стрес-комунікації шлюбних партнерів.

Найвагомішим фактором суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі, як зазначає авторка, є діадний копінг, при цьому суттєва відмінність його у тому, що у групі з високим рівнем суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів збережено баланс (брати-отримувати) проблемно-орієнтованої та емоційно-орієнтованої підтримки при зустрічі зі стресом, а респонденти групи з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя ілюструють споживацьке ставлення до ресурсів свого партнера, акцентуючи увагу на отриманні підтримки для себе. Авторка підсумовує про важливість справедливого копіngu в парі, який означає, що людина може опиратися як на ресурси свого близького партнера, так і використовувати власні ресурси для допомоги іншому. Окрім цього, дисертанткою доведено ефективність поєднання емоційно-орієнтованого та проблемно-орієнтованого копіngu шлюбних партнерів в сімейній системі, а також важливість при цьому як індивідуального копіngu кожного з партнерів, так і позитивного діадного копіngu. Включений у структуру шлюбних партнерів проактивний копінг орієнтований на майбутнє, тому може сприяти проходженню партнерами

нормативних сімейних криз та прогнозованих труднощів за активного осмислення та розуміння подружжям їх суті та вживання практичних заходів щодо їх зменшення і/чи усунення.

Абрамюк О.О. в роботі акцентує на можливості розширювати репертуар копінгу подружжя та визначає перспективу набування копінгу шлюбних партнерів, що передбачає знання та практичні навички про те, як усвідомлено і гнучко використовувати найбільш зрілі та ефективні стратегії управління своїм психологічним станом та життєвими труднощами, з метою ефективного функціонування сімейної системи та збереження/відновлення благополуччя кожного з партнерів в шлюбному союзі.

Високий рівень компетентності Абрамюк О.О. у досліджуваній темі відображають зроблені нею теоретично та статистично обґрунтовані висновки до проведеного дослідження, а також розроблені нею фахові рекомендації для практичних психологів, що працюють з сімейними парами, та окреслення напрямку психоедукаційного розвитку та створення тренінгових програм, що направлені на відновлення благополуччя особистості в шлюбі після стресоподії.

Дисертаційна робота є самостійним, цілісним і завершеним дослідженням, в якому представлено теоретичні та практичні аспекти феномену копінгу та його місця серед чинників суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів. Робота містить нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що є суттєвим внеском у розвиток вітчизняної психології.

Теоретичне та практичне значення одержаних здобувачем результатів

Результати наукового пошуку О. О. Абрамюк мають вагомим теоретичним і практичним значенням. Теоретичні обґрунтування, що представлені авторкою в дисертаційній роботі, розширюють та доповнюють сучасні знання про чинники суб'єктивного благополуччя подружніх партнерів, а отримані емпіричні результати визначають місце копінгу подружжя серед цих чинників, специфіку функціонування подружньої підсистеми. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані для розробки психоедукаційних та тренінгових програм як для подружжя, так і для освоєння можливостей копінгу особистості при зустрічі зі стресоподією. Результати дисертаційного дослідження мають важливе наукове значення для психології здоров'я, психології сім'ї та можуть бути використані у навчальних програмах таких дисциплін: «Психологія сім'ї», «Психологія стресу та копінгу», «Клінічна психологія», «Психологія тривожності», «Сімейне консультування» та «Психологія щастя», а також у подальших наукових дослідженнях.

На основі матеріалів дисертаційного дослідження було створено навчальну програму для психологів та психотерапевтів, що працюють з сім'ями під час війни, навчання реалізоване в межах апробації дисертації. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів практичними психологами та іншими фахівцями ПЗПСП, що працюють з сім'ями, з метою ефективної адаптації, збереження та відновлення благополуччя шлюбних партнерів після стресоподії, що особливо актуально в умовах війни та післявоєнного відновлення сім'ї як простору сталого розвитку усіх її членів.

Повнота викладу матеріалу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Наукові положення, результати та висновки дисертаційного дослідження підтверджуються апробацією на 8 міжнародних та національних наукових конференціях, а також відображенні у 8 наукових статтях (з них 5 – у фахових виданнях України; 2 – у закордонному виданні; 1 – у нефаховому виданні України). Опубліковані наукові праці дисертантки, які зараховані за темою дисертації, відповідають чинним вимогам, що встановлені для здобуття ступеня доктор філософії.

Відомості про дотримання академічної доброчесності

У поданій на рецензування дисертації та наукових публікаціях Абрамюк Олени Олександрівни порушення академічної доброчесності не виявлено. Робота не містить ознак академічного плагіату чи інших порушень, які могли би поставити під сумнів самостійний характер виконання дисертанткою представленої наукової роботи. Це дозволяє зробити висновок про дотримання авторкою вимог академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні положення дисертації.

Хоча дисертаційне дослідження Абрамюк О.О. загалом виконане на достатньо високому рівні, можна вказати декілька зауважень-рекомендацій, а саме:

1. В основній гіпотезі дослідження оптимальне поєднання справедливого проблемно-орієнтованого та емоційно-орієнтованого копінгу подружжя припускається основним чинником суб'єктивного благополуччя шлюбних

партнерів. Водночас, саме термін «справедливий» в роботі не визначений чітко і мало надається операціоналізації. Термін запозичений з теорії Г. Боденманна і за замовчуванням передбачає симетрію в подружньому стресоподоланні, збереженні балансу «брати-давати». Очевидно, що збереження симетрії на певних етапах сімейного життя є неможливим, але це не виключає сприймання цієї асиметрії справедливою, не тільки нетривало (на що вказує дисертантка), але і протягом тривалого проміжку часу. Отож, поняття суб'єктивної справедливості в сімейних взаємовідносинах потребує свого розвитку.

2. Наступна рекомендація є логічним продовженням попередньої. В дослідженні взяли участь респонденти різного віку в дуже широкому діапазоні сімейного досвіду. Система сімейного копіngu суттєво відрізняється залежно від етапу, на якому перебуває сім'я, тож варто розкрити ці результати не лише на основі показника тривалості шлюбу (як це вже продемонстровано в роботі), але і на основі змістовних характеристик функціонування сім'ї (наприклад, наявності дітей, проживання з/без старших членів сім'ї тощо).
3. Дисертанткою проведена колосальна і надзвичайно ґрунтовна робота по адаптації Опитувальника діадного копіngu (DCI) Г. Боденманна. Презентуючи ці результати в дисертації згадується, що в процесі адаптації опитувальника в різних країнах підтверджувалась як чотирьохфакторна, так і п'ятифакторна його структура. Враховуючи багатфакторність опитувальника, відмінності в результатах, отриманих іншими дослідниками, а також сучасні загальні рекомендації до адаптації методик, логічним виглядало би проведення спершу експлораторного факторного аналізу з подальшим підтвердженням за допомогою конфірматорного аналізу результатів виокремлення факторів вже на інших респондентах.

Вказані зауваження та окреслені недоліки не впливають на загальну високу оцінку та не спростовують одержаних наукових результатів дисертаційної роботи Абрамюк О.О.

Висновок щодо відповідності дисертаційної роботи нормам

Дисертація Абрамюк Олени Олександрівни на тему «Копінг як чинник суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів» подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому розв'язано наукове завдання теоретичного обґрунтування та емпіричного визначення місця та значення копіngu подружжя серед чинників суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів. Отримані результати дають змогу створити ефективну систему підтримки подружжя під час кризи з можливістю її гнучкого розширення.

Вважаю, що за актуальністю обраної теми, обсягом, достовірністю та рівнем апробації отриманих результатів, науковою новизною, обґрунтованістю висновків, практичною цінністю дисертаційна робота «Копінг як чинник суб'єктивного благополуччя шлюбних партнерів» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. (із змінами від 31.05.2019 р. № 759) «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502), а її авторка, Абрамюк Олена Олександрівна, за результатами публічного захисту заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Рецензент:

**доцент кафедри психології
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
кандидат психологічних наук, доцент**

Марина КЛІМАНСЬКА